THE DEVELOPMENT OF LISTENING COMPREHENSION SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING.

Ingliz tilini o‘rganishda tinglab tushunish ko‘nikmalarining rivojlanishi.

Qahhorova Gulhayo Shuxratjon qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan
filiali, ingliz tili yo’nalishi 2-bosqich talabasi
qahhorovagulhayo@gmail.com
+998907513606

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganish jarayonida tinglab tushunish (listening comprehension) ko‘nikmalarining shakllanishi va rivojlanishiga bag‘ishlangan. Tinglab tushunish til o‘rganishning eng murakkab, ammo eng muhim aspektlaridan biri hisoblanadi, chunki real muloqotda og‘zaki nutqni tushunmasdan samarali interaktsiya mumkin emas. Maqolada tinglab tushunishning psixolingvistik asoslari, uni rivojlantirishdagi asosiy modellar (bottom-up va top-down processing), tipik qiyinchiliklar (fonetik, leksik, prosodik, kognitiv) va ularni bartaraf etish yo‘llari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, tinglashdan oldin, davomida va keyin qo‘llaniladigan strategiyalar, autentik va o‘quv materiallarining turlari, texnologiyalarning o‘rni (podkastlar, videolar, mobil ilovalar) va baholash usullari yoritilgan. Maqola ingliz tili o‘qituvchilari, metodistlar, til o‘rganuvchilar va ushbu sohadagi tadqiqotchilar uchun mo‘ljallangan.

KALIT SO‘ZLAR

tinglab tushunish, ingliz tili, eshitish kompetensiyasi, bottom-up processing, top-down processing, fonetik to‘siqlar, prosodik xususiyatlar, autentik materiallar, tinglash strategiyalari, metakognitiv strategiyalar, shadowing, diktant, qiyinchiliklar, baholash, texnologiyalar.

ASOSIY QISM

1. KIRISH: TINGLAB TUSHUNISHNING TIL O‘RGANISHDAGI O‘RNI

Til o‘rganishda to‘rtta asosiy ko‘nikma – tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish mavjud. Ushbu ko‘nikmalar ichida tinglab tushunish ko‘pincha yetarlicha e’tiborga olinmaydi yoki “passiv” ko‘nikma sifatida qaraladi. Aslida esa, tinglab tushunish juda faol va murakkab kognitiv jarayon bo‘lib, unda quyidagi bosqichlar amalga oshadi:

Fonologik kodlashtirish – tovushlarni aniqlash va farqlash;

Segmentatsiya – nutq oqimini so‘z va iboralarga ajratish;

Leksik kirish – so‘zlarning ma’nosini xotiradan chaqirish;

Sintaktik tahlil – grammatik tuzilmani anglash;

Semantik interpretatsiya – umumiy ma’noni qurish;

Diskurs tahlili – gap va paragraflar orasidagi bog‘lanishni tushunish;

Inferensiya – aytilmagan ma’nolarni kontekstdan chiqarish.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kundalik muloqotda odamlar yozishdan ko‘ra ko‘proq tinglash va gapirishga tayanadilar (Rivers, 1981). Shu sababli, tinglab tushunishni rivojlantirmasdan tilni to‘liq o‘zlashtirish mumkin emas.

2. TINGLAB TUSHUNISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

2.1. Ishlov berish modellari

Tinglab tushunish jarayonida ikki asosiy ishlov berish modeli ishlaydi:

Model Tavsifi Misol

Bottom-up Tovushlar → so‘zlar → gaplar → umumiy ma’no. Kichik birliklardan kattaga. “I went to the store” degan gapni har bir so‘zni alohida tanib, so‘ng ma’nosini birlashtirish.

Top-down Oldingi bilim, kontekst va taxminlar → umumiy ma’no → tafsilotlar. Eshitgan “bakery” so‘ziga qarab, gap non va nonvoyxona haqida ekanini taxmin qilish.

Samarali tinglovchi ikkala modeldan bir vaqtning o‘zida foydalanadi. Masalan, notanish so‘zga duch kelganda, top-down orqali kontekstdan ma’no chiqarishga harakat qiladi, agar buning iloji bo‘lmasa, bottom-up orqali tovushlarni tahlil qiladi.

2.2. Ishlov berishning cheklovlari

Insonning ishchi xotirasi (working memory) cheklangan. Tinglash vaqtida ma’lumot juda tez keladi va uni qayta eshitish imkoniyati ko‘pincha bo‘lmaydi. Shu sababli, tinglovchi:

ma’lumotni bir vaqtning o‘zida saqlashi,tahlil qilishi,va javob tayyorlashi kerak.

Bu “real-time processing” (real vaqt rejimida ishlov berish) talab etiladi va yangi o‘rganuvchilar uchun eng katta qiyinchiliklardan biridir.

3. TINGLAB TUSHUNISHDAGI ASOSIY QIYINCHILIKLAR VA ULARNING SABABLARI

3.1. Fonetik va fonologik qiyinchiliklar

Ingliz tilining fonetik tizimi ko‘plab chet tillari (shu jumladan o‘zbek tili) uchun notanish elementlarga ega:

Qiyinchilik turi Tavsifi Misol:

Yangi tovushlar O‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan tovushlar /θ/ (think), /ð/ (this), /æ/ (cat), /ɜː/ (bird), /w/ va /v/ farqi

Fonemalar farqi Ma’no farqlovchi kichik tovush farqlari ship /ʃɪp/ vs sheep /ʃiːp/; live /lɪv/ vs leave /liːv/

Reduksiya va eliziya Unli va undoshlarning tushib qolishi comfortable → /ˈkʌmftəbl/; probably → /ˈprɒbli/

Bog‘lanish (linking) So‘zlar orasidagi chegaralarning yo‘qolishi not at all → /nɒtəˈtɔːl/; an apple → /əˈnæpl/

Assimilyatsiya Tovushlarning bir-biriga moslashishi handbag → /ˈhæmbæg/; ten men → /ˈtemˈmen/

3.2. Prosodik qiyinchiliklar

Prosodiya – urg‘u, intonatsiya, ritm va pauzalar tizimi. Ingliz tilida:

So‘z urg‘usi (word stress) o‘zgaruvchan va ma’noni farqlaydi: record (ot) vs record (fe’l).

Gap urg‘usi (sentence stress): faqat muhim so‘zlar urg‘ulanadi, funksional so‘zlar (a, the, of, to) deyarli eshitilmaydi.

Intonatsiya: ko‘tarilgan intonatsiya (savol, hayrat) va pasaygan intonatsiya (bayon, buyruq) ma’noni o‘zgartiradi.

3.3. Leksik va grammatik qiyinchiliklar

Notanish so‘zlar va iboralar (idiomalar, kollokatsiyalar, frazeologizmlar).

Grammatik tuzilmalarning tez oqimda tan olinmasligi (masalan, would have been kabi murakkab zamonlar).

Sinonimlar va kontekstga bog‘liq ma’nolar.

3.4. Nutq tezligi va variativlik

Tabiiy nutq tezligi daqiqada 150–200 so‘z atrofida. Boshlang‘ich darajadagi o‘rganuvchilar uchun bu juda tez.

Dialektlar va aksentlar: Britaniya (RP, Cockney, Scouse), Amerika (GA, Southern, New York), Avstraliya, Hindiston va boshqa variantlar.

3.5. Kognitiv va affektiv qiyinchiliklar

Diqqatni saqlash: uzoq monologlar (ma’ruza, hikoya) davomida charchoq.

Xavotir (anxiety) : har bir so‘zni tushunmaslik qo‘rquvi.

Madaniy bilim yetishmasligi : kontekstni tushunishga to‘sqinlik qiladi (masalan, Thanksgiving, baseball, BBC haqida gap ketganda).

4. TINGLAB TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

4.1. Metakognitiv strategiyalar

Metakognitiv strategiyalar – o‘z fikrlash jarayonini boshqarish. Uch bosqichda amalga oshiriladi:

Bosqich Strategiyalar

Rejalashtirish (pre-listening) Maqsad qo‘yish, mavzu bo‘yicha bashorat, fon bilimlarini faollashtirish, kalit so‘zlar bilan tanishish.

Monitoring (while-listening) Diqqatni boshqarish, tushunilmagan qismlarni o‘tkazib yuborish, taxminlarni tekshirish, eslatma olish.

Baholash (post-listening)Tushunish darajasini tekshirish, xatolarni tahlil qilish, zaif tomonlarini aniqlash.

4.2. Kognitiv strategiyalar

Bashorat qilish (predicting) – sarlavha, rasm, birinchi jumla asosida mazmunni oldindan taxmin qilish.

Asosiy ma’noni aniqlash (listening for gist) – tafsilotlarga berilmasdan umumiy mavzu va asosiy fikrni tushunish.

Tafsilotlarni topish (listening for specific information) – raqamlar, nomlar, joylar, vaqtlar kabi aniq ma’lumotlarni ajratib olish.

Inferensiya (inferencing) – aytilmagan ma’nolarni kontekst, intonatsiya va oldingi bilimlar asosida chiqarish.

Xulosa qilish (summarizing) – eshitilgan matnni qisqacha bayon qilish.

4.3. Ijtimoiy-affektiv strategiyalar

Hamkorlikda tinglash (juftlik yoki kichik guruhlarda).

O‘qituvchidan yoki tengdoshlaridan yordam so‘rash.

Xatolardan qo‘rqmaslik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish.

5. SAMARALI MASHQLAR VA TOPSHIRIQLAR TURLARI

5.1. Pre-listening (tinglashdan oldin)

Mavzu bo‘yicha miya hujumi (brainstorming).

Rasm, diagramma yoki sarlavha asosida bashorat.

Kalit so‘zlar va yangi lug‘at bilan tanishish.

Tinglash maqsadini aniqlash.

5.2. While-listening (tinglash davomida)

Mashq turi Tavsifi Misol

True/False Bayonotlarni matn asosida tekshirish “The speaker is a teacher.” T/F

Cloze (to‘ldirish) Matndagi bo‘sh joylarni eshitib to‘ldirish “She ____ to the store yesterday.”

Note-taking Asosiy fikrlar va tafsilotlarni yozib olish Ma’ruza asosida qisqa eslatmalar

Sequencing Voqealarni ketma-ketlikka solish Rasmlarni eshitilgan tartibda joylashtirish

Matching So‘z yoki iboralarni ta’riflariga moslash 5 ta odam – 5 ta faoliyat

Grid filling Jadvalni to‘ldirish So‘zlovchilarning fikrlari, vaqtlari, joylari

5.3. Post-listening (tinglashdan keyin)

Eshitilgan matn asosida muhokama (diskussiya).

Matnni qayta hikoya qilish (retelling).

Matn davomini yozish yoki taxmin qilish.

Shaxsiy tajriba bilan bog‘lash.

Transkripsiyani o‘qib, eshitilgan bilan solishtirish.

5.4. Maxsus texnikalar

Shadowing – tinglovchi matnni eshitishi bilanoq, biroz kechikish bilan takrorlaydi (nutq tezligi, intonatsiya va urg‘uni o‘zlashtirish uchun).

Dictogloss – o‘qituvchi qisqa matnni normal tezlikda o‘qiydi, talabalar muhim so‘zlarni yozib oladi, so‘ng juftlikda asl matnni tiklaydi.

Transkripsiya qilish – qisqa audioni (30 soniya – 1 daqiqa) so‘zma-so‘z yozib olish.

XULOSA

Tinglab tushunish ingliz tilini o‘zlashtirish jarayonida eng murakkab, ammo eng zarur ko‘nikmalardan biridir. U nafaqat tilning tovush tizimini bilishni, balki ishchi xotira, diqqat, oldingi bilimlar va inferensiya qobiliyatlarining uzviy hamkorligini talab qiladi. Ushbu maqolada tahlil qilinganidek, tinglab tushunishdagi qiyinchiliklar fonetik (yangi tovushlar, reduksiya, bog‘lanish), prosodik (urg‘u, intonatsiya), leksik-grammatik va kognitiv-affektiv omillardan iborat. Biroq bu qiyinchiliklarni muntazam va tizimli ishlash, to‘g‘ri strategiyalarni qo‘llash, autentik va xilma-xil materiallardan foydalanish orqali bartaraf etish mumkin.

Samarali tinglash ko‘nikmalarini shakllantirishda quyidagilar muhim:

Bottom-up va top-down modellarining uyg‘unligi;

Metakognitiv strategiyalarni (rejalashtirish, monitoring, baholash) ongli ravishda qo‘llash;

Pre-, while- va post-listening bosqichlariga asoslangan mashqlar tizimi;

Shadowing, dictogloss, transkripsiya kabi intensiv texnikalar;

Raqamli texnologiyalar (podkastlar, ilovalar, onlayn platformalar) dan faol foydalanish;

Doimiy va qisqa muddatli (kuniga 10–15 daqiqa) tinglash amaliyoti.

Zamonaviy til ta’limida tinglab tushunish endi “passiv” ko‘nikma sifatida emas, balki faol, interaktiv va strategik jarayon sifatida qaraladi. O‘qituvchilar va o‘rganuvchilar bu haqiqatni anglagan holda ish olib borsalar, ingliz tilidagi real muloqotga tayyor, ishonchli va mustaqil til foydalanuvchilarini tarbiyalash mumkin.

ADABIYOTLAR

1.Brown, S. (2011). Listening Myths: Applying Second Language Research to Classroom Teaching. Ann Arbor: University of Michigan Press.

2.Field, J. (2008). Listening in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Egamberdiyev, B. (2026). O ‘ZBEKISTONDA MAHALLIY ODATLAR VA MAROSIMLARNING SHAKLLANISHI VA ULARNING FALSAFIY-TARIXIY MOHIYATI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(1), 75-82.

4. Baxodir o’g’li, E. B. (2025, December). O‘ZBEK XALQINING AN’ANAVIY MAROSIM VA URF-ODATLARINING TARIXIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH FALSAFIY TAHLILI (QADIMGI DAVR, ISLOM DAVRI MISOLIDA). In Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus (Vol. 1, No. 1, pp. 20-24).

5.Flowerdew, J., & Miller, L. (2005). Second Language Listening: Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

6.Goh, C. C. M., & Vandergrift, L. (2021). Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action (2nd ed.). New York: Routledge.

7.Lynch, T. (2009). Teaching Second Language Listening. Oxford: Oxford University Press.

8.Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. New York: Routledge.

9.Richards, J. C. (2008). Teaching Listening and Speaking: From The